

УДК 1:37

**ГУМАНІТАРНЕ ЗНАННЯ
ТА ЙОГО СИСТЕМОУТВОРЮЮЧА РОЛЬ
В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ****HUMANITARIAN KNOWLEDGE
AND ITS SYSTEM-DEVELOPING ROLE
IN MODERN EDUCATION****Шмиголь М. Ф.,**

кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії, історії та політології,
Одеський національний економічний університет
(Одеса, Україна), e-mail: 1950.09.02m@gmail.com

Shmigol M. F.,

PhD in philosophy, associate professor, the head
of the department of philosophy, history and political
science, Odessa National Economic University (Odessa,
Ukraine), e-mail: 1950.09.02m@gmail.com

Метою дослідження є виявлення специфіки гуманітарного знання з точки зору його системоутворюючої ролі в освітньому процесі, аналіз механізмів впливу такого знання на розвиток когнітивних навичок людини та її здатності до інноваційної діяльності. В процесі дослідження використовувались формально-логічний, гіпотетико-дедуктивний методи. У результаті дослідження було доведено, що гуманітарне знання створює систему світоглядно-ціннісних орієнтацій, впливає на процес соціалізації особистості, розкриває елементи суб'єктивності через герменевтичні процедури інтерпретації текстів, їх розуміння, що обумовлює потребу в креативному мисленні.

Ключові слова: гуманітарне знання, герменевтика, гуманітарна освіта, гуманітарний досвід, креативність.

The purpose of this article is to define the specifics of humanitarian knowledge in terms of its system-forming role in the educational process, the analysis of the mechanisms of the influence of such knowledge on the development of cognitive skills of the person and his ability to innovate. In the course of the study, formal-logical, hypothetical-deductive methods were used. As a result of the study it was proved that humanitarian knowledge creates a system of ideological and value orientations, influences the process of socialization of the individual, reveals the elements of subjectivity through the hermeneutic procedures for interpreting texts, their understanding, which necessitates the creative thinking.

Keywords: humanitarian knowledge, hermeneutics, humanitarian education, humanitarian experience, creativity.

У вітчизняній науковій літературі дослідження специфіки гуманітарного знання та його системоутворюючої ролі в освіті як чинника, що обумовлює розвиток творчого мислення особистості здійснили В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський, І. В. Бичко, М. І. Бойченко, І. А. Зязюн, С. Ф. Клепко, А. Є. Конверський, В. Г. Кремень та інші. Їх внесок у дослідження цієї проблеми сприяє розумінню важливості викладання гуманітарних дисциплін в процесі формування та розвитку сучасних фахівців.

Коли мова йде про освіту в широкому її розумінні, то частіше за все і передовсім мається на увазі певний рівень оволодіння структурованими, систематизованими різного типу знаннями, процес отримання яких асоціюється зі здібністю до раціонального мислення, що передбачає використання ключових понять, принципів, законів, способів дослідження. Знання такого рівня засвоюється в процесі вивчення фундаментальних, природничих, соціальних, гуманітарних наук протягом певного часу.

Безперечно, що зазначена точка зору на освіту і зокрема на вищій її рівень носить досить загальний характер і формулює чимало питань, які можуть бути предметом розгляду філософії освіти. В сучасній філософській літературі з проблем освіти відмічається, що способи конструювання філософського дисциплінарного поля породжують низку проблем, і зокрема, наскільки результати історико-теоретичних досліджень в сфері філософії освіти релевантні по відношенню до емпіричних освітніх досліджень (соціологічних, когнітивних, психологічних). Незважаючи на диверсифікацію підходів в рамках дискусій щодо різноманітних проблем філософії освіти, та і в загальні перспективи їх дослідження у сфері філософії, існує більш-менш сталий консенсус відносно основних задач філософії в дослідженні освіти. Перш за все, залишаються актуальними для філософії питання щодо фундаментальних цілей освіти, які вони: формування істинних знань чи формування обґрунтованих переконань; формування здібності до розуміння чи передача існуючого знання; заохочення до проведення особистого дослідження та досягнення інтелектуальної незалежності, чи можливо ця ціль повинна охоплювати усю сукупність вищезазначеного?

Ці питання також дотичні і до гносеологічних аспектів гуманітарного знання, які, на наш погляд, складають певну проблематику філософії освіти.

Питання щодо ролі гуманітарного знання з точки зору сучасних вимог освіти залишається актуальним в дискусіях навколо проблем корисності гуманітарних дисциплін в освітньому процесі. Проблема полягає в тому, що останнім часом формується уявлення, начебто гуманітарні знання виступають в якості «відстаючих», що вони не спроможні адекватно та швидко реагувати на бурхливі зміни в соціально-економічному та науково-технічному розвитку. В цьому зв'язку актуалізується питання гуманітарної освіти в контексті її теоретико-пізнавальних аспектів, які охоплюють цілу низку понять та утворюють необхідну модель освітньої сфери, надаючи можливість проаналізувати конкретні механізми когнітивного процесу як передумови освіти в цілому.

Враховуючи те, що оскільки останнім часом у педагогічних, філософських, психологічних дослідженнях підкреслюється необхідність переходу до абсолютно іншої освітньої системи, орієнтованої на формування інноваційної людини, винахідливої і творчої особистості, яка здатна самостійно приймати нестандартні рішення і перебувати в стані їх постійного пошуку, то постає питання щодо виявлення системоутворюючої ролі гуманітарного знання в освіті в сучасному глобалізованому світі і наскільки таке знання може бути задіяне в механізмі розвитку когнітивних навичок людини, які справедливо пов'язують з її здатністю до інноваційної діяльності і розглядаються в якості необхідного атрибуту успішної особистості.

Не викликає жодного сумніву, що саме нова система освіти, повинна бути в змозі сформувати

інноваційну особистість, розвинути її креативний потенціал, підготувати її до життя в глобальному інформаційному просторі, визнати пріоритет людини як особистості, що володіє критичним та стратегічним мисленням і проектною свідомістю, здатної до повної реалізації власних можливостей [2, с. 202–210].

Доцільно відмітити, що про вплив гуманітарного знання на розвиток інноваційної креативності особистості свідчить і історичний досвід. Якщо поглянути на долю людства в цілому, виявляється, що гуманітарна освіта найкраще пристосована до практичного людинознавства: духовна еліта багатьох країн за освітою є гуманітаріями, а в бізнес–еліті як і в політичній еліті переважають не математики, не фізики, а саме люди з гуманітарною освітою. Найбільш відомі вчені в галузі фізики, математики, біології, медицини, рано чи пізно торкаються й гуманітарних питань – метафізичних, етичних, естетичних, когнітивних. А якщо зазирнути в попередні століття, то саме філософія, естетика, психологія, історія, лінгвістика зробили прорив в епохальному розвитку людства, стали рушіями нових напрямків: класицизму, романтизму, натуралізму, символізму, футуризму і так далі. Саме таке відчуття динаміки, що виходило тоді від гуманістики, має і сьогодні реалізувати свій потенціал, сприйматися як заклик до прогресивної свідомості. Все, чим займаються інші науки – це просто різні сфери докладання людських сил. А гуманітарні науки якраз і вивчають людину – і не просто вивчають, а й допомагають їй стати собою.

Незважаючи на кризу гуманітарних наук, яка полягає в недооцінці їх ролі в освіті, про що свідчить помітне скорочення в навчальному процесі гуманітарних дисциплін, на наш погляд, їх значення в сучасному суспільстві залишається все ще досить суттєвим. І щоб зрозуміти цю істину необхідно звернутися до аналізу специфіки гуманітарного знання та його системоутворюючої ролі в сучасній як в професійній, так і в загальній освіті.

Існує низка аксіоматичних положень, які доводять системоутворюючу роль гуманітарного знання в освіті.

Почнемо з того, що гуманітарне знання охоплює сферу внутрішнього світу людини та безпосередньо впливає на формування її суб'єктивного світу. Через гуманітарні знання відкриваються шляхи для створення системи світоглядно–ціннісних орієнтацій, які в свою чергу впливають на становлення твердих усвідомлених поглядів особистості, на особливості соціального життя суспільства, соціальне виховання і загалом на процес соціалізації людини.

В процесі засвоєння гуманітарних знань відбувається формування певних передумов розвитку власного усвідомленого світогляду. На рівні світогляду внутрішній світ людини можна розглядати як її самопізнання, інтуїтивне розуміння нею останніх підстав власного буття. Воно зосереджено в особистому та історичному бутті, в його характері і дусі часу [7, с. 91–113].

Поняття внутрішнього світу людини кореспондується з власним світоглядом і є фундаментально важливим насамперед для розуміння самої ролі гуманітарного знання як системоутворюючого ядра, навколо якого відбувається процес міркування людини про світ і її місце в ньому, про її пізнавальні можливості і здібності вершити добро і зло. Результатом такого міркування про світ є формування власної картини світу. Тобто, ключовим поняттям по відношенню до поняття внутрішнього світу виступає поняття образу світу. Йдеться про те, що у будь–якої людини формується індивідуальна система уявлень про те, як влаштований світ в різних його деталях. Гуманітарне знання, в основі якого лежить світоглядне осмислення світу, де міркування можна розглядати як своєрідну онтологію пізнання. Процес вибору уявлень про світ суто особистісний і він залежить від великої кількості як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, аналіз яких потребує окремого дослідження.

Одним із важливих для гуманітарних наук способів дослідження виступає розуміння, яке дозволяє зануритися в світ смислів іншої людини, з осягненням та витлумаченням її думок та переживань.

Важливо зазначити, що гуманітарне знання, як і будь–яке знання, передає певну сукупність інформації. До певної межі така інформація може бути сприйнята як особливий вид об'єктивної реальності. Йдеться про повторювані і відтворювані структури, і таке знання може бути зафіксоване через певні поняття і закони як об'єктивоване і формалізоване. Такий рівень знань переважно структурований. Воно може бути догматичним, виступаючи основою стійкої когнітивної структури особистості.

З іншого боку, гуманітарне знання (яке, як правило, представлено в тексті), не зводиться до повністю структурованої інформації. Така своєрідна інформація носить «не до кінця інформаційний» характер, бо, як правило, сприймається суб'єктивно і проходить через процедуру інтерпретації, тобто через процедуру розуміння, яке часто пов'язане з екзистенцією переживання. Гуманітарне знання тісно взаємопов'язане з герменевтикою, воно принципово діалектичне, а також передбачає суб'єктивізм в оцінках, спираючись на герменевтичні принципи. Герменевтична процедура інтерпретації, як і процедура тлумачення, здійснюється різними суб'єктами суто індивідуально, переважно будучи зорієнтованою на цінності, тому вона не може бути абсолютно повторюваною і об'єктивно відтвореною до такого рівня, щоб повно мірою відобразитись в поняттях і формулах об'єктивних законів. Специфіка гуманітарного знання починається там, де адекватною формою вираження суб'єкта і інтерсуб'єктивного взаєморозуміння стають не поняття, а символи, значення і зміст яких, на думку А. Ф. Лосєва, визначаються нескінченною можливістю різних інтерпретацій. Якщо знання законів об'єктивної реальності однозначні і

верифікуються, то навпаки, знання ціннісно–світоглядного рівня, відповідаючи на головне питання гуманітарного розуміння «за ради чого?» передбачає принципову неформалізованість суб'єктивних смислів. У гуманітарному знанні остаточно невизначеність смислів принципово непереборна внаслідок унікальності вихідних суб'єктивних підстав поліваріантної інтерпретації символів. Таким чином, гуманітарні знання є досить складною взаємодоповнюючою єдністю між об'єктивними знаннями, що орієнтуються на істину і інтерсуб'єктивним розумінням (співпереживанням), що орієнтується на проникнення в правду іншого.

Михайло Бахтін пише, що: «Предмет гуманітарних наук – выразительное и говорящее бытие. Это бытие никогда не совпадает с самим собой и потому неисчерпаемо в своем смысле и значении» [2, с. 8].

Тому в основі гуманітарних знань лежить переважно розуміння, або взаєморозуміння, яке розкриває сутність буття людини і світу і сприяє розвитку духовних загальнолюдських цінностей. В результаті виникає потреба людини у розумінні як світу, так і себе самої. Таке можливо тільки в ситуації само розуміння або взаєморозуміння, де основну роль починає виконувати текст, який в свою чергу передбачає діалог, тим більше, що діалог спрямований на розкриття самого себе по відношенню до світу через певну думку, яка формується саме в тексті.

Гуманітарне пізнання принципово діалогічне. Дегуманізована освіта ігнорує той важливий факт, що головним предметом будь-якого знання є людина, яка розглядається одночасно і як об'єкт і як суб'єкт, творець. Тому, в зміст гуманітарної освіти включено все те, що веде до розуміння та пояснення діяльності як створення культурних цінностей, що включають в себе цінності духовно–моральні, естетичні, матеріальні.

Такий зміст охоплює сферу людинознавства і звертає увагу в першу чергу на світоглядно–ціннісні орієнтації людини і на її духовно–моральне вдосконалення і він особливо необхідний в силу того, що сучасний світ виявляє цивілізаційний технократичний підхід до життя, де духовно–моральне відношення до світу знівельовано в силу глобалізаційних процесів.

Основне завдання гуманітарного дослідження, на думку М. Бахтіна, полягає в проблемі розуміння слів, мови і тексту як об'єктивації явищ культури, що веде до вдосконалення і значить до розуміння. У гуманітарних науках розуміння проходить через текст – через запитування [2, с. 7–10].

Таким чином, первинною даністю усіх дисциплін гуманітарних наук є мова і текст, а основним методом стає реконструкція сенсу і герменевтичне дослідження. Саме тому ключова проблема гуманітарної освіти – це проблема розуміння. Ще німецький філософ Г. Г. Гадамер писав, що поняття через мову виступає у формі терміну, тобто ясно окресленого слова з однозначним значенням [5, с. 34].

Однак такий текст, якщо він є гуманітарним, завжди містить в собі і об'єктивний контекст, який виражається в раціональних формах і містить в собі характеристики, які є загальнозначущими, верифікованими та в принципі можуть бути однозначно визначеними і формалізованими. Але разом з тим, якщо знання в цілому прагне до об'єктивності і визначеності, то гуманітарне знання, будучи наповненим елементами суб'єктивності, часто від цього залишається невизначеним.

Особливості гуманітарної освіти полягають саме в тому, що наявність елементів суб'єктивності в гуманітарному знанні, що представлені в текстах гуманітарних наук обумовлюють потребу у розвитку власних здібностей до їх розуміння, і породжують ситуацію творчого пошуку.

З цієї точки зору, одним із завдань гуманітаристики є не формальна передача знань, а створення таких умов в навчальному процесі, за яких студенти змогли б самостійно знаходити шляхи до розуміння істинних суджень. Так, наприклад, індивід, що засвоїв процес доведення (доказу) скоріше дійде до істинних переконань (розуміння), ніж той, хто звик до формальних знань, чи то до «вгадування» правильних відповідей (в умовах тестування). І тут виникає питання щодо творчості в навчальному процесі.

З гуманітарної точки зору певний рівень здобутих гуманітарних знань є необхідною умовою формування особливого особистісного досвіду, який в завершеному вигляді характеризується здатністю до раціонального управління життям. Одним із принципів, що визначає цінність гуманітарного знання є «навчання для життя». А гуманітарна освіта являє собою універсальну компоненту центральної зони культури, яка функціонально відповідальна за «підготовку до життя» [1].

Фахівці відмічають, що сучасна робота все більше потребує не стільки адаптації до професійної традиції, скільки вміння відповідати на нові ситуації, аналізувати та вирішувати проблеми [2, с. 476].

Така здатність обумовлюється не лише розумінням проблемних ситуацій, але й готовністю критично оцінювати сучасний світ в його цілісності, що в свою чергу передбачає досить розвинутий власний гуманітарний досвід. Тому актуалізується питання щодо освіти в контексті її гуманітарних основ.

Тобто, йдеться про такі основи освіти, які реалізуються в процесі освоєння гуманітарних знань, до яких ми відносимо перш за все світоглядно–філософські уявлення про суще, про причинно–наслідкові зв'язки явищ та процесів, про соціальний світ, духовну культуру, історію, людину та її внутрішній світ, ціннісні відношення до світу, – усю ту сферу, яка є предметом дослідження гуманітарних наук.

Список використаних джерел

1. Бахтин, ММ., 1996. 'К философским основам гуманитарных наук', *Собрание сочинений, М.: Русские словари.*

2. Гадамер, Г., 1991. 'Актуальность прекрасного', М.: *Искусство*.
3. Гессен, СИ., 1995. 'Мировоззрение и образование', *Образование и педагогика российского зарубежья*, М.: РОСПЭН.
4. 'Глобалізаційні процеси в контексті соціогуманітарних досліджень: український вимір', 2015, *За ред. М. Ф. Шмиголя*, Одеса: ONEU, 277 с.
5. Лурье, СВ., 2004. 'Историческая этнология': Учебное пособие для вузов, М.: *Академический проект: Гаудеамус*, 624 с.
6. Юшкевич, ЮС., 2017. 'Трансформація аксіосфери української освіти в контексті євроінтеграційних процесів', *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич*, К.: Видавництво «Гілея», Вип.120 (№5), с.207–210.
7. Whinch, C., 2004. 'Developing Critical Rationality as a Pedagogical Aim', *Journal of Philosophy Education*, Vol.38, №3, p.467–484.

References

1. Bahtin, MM., 1996. 'K filosofskim osnovam gumanitarnykh nauk (To the philosophical foundations of the humanities)', *Sobranie sochineniy*, М.: *Russkie slovari*.
2. Gadamer, G., 1991. 'Aktualnost prekrasnogo (The relevance of the beautiful)', М.: *Iskusstvo*.
3. Gessen, SI., 1995. 'Mirovozzrenie i obrazovanie (Worldview and education)', *Obrazovanie i pedagogika rossiyskogo zarubezhya*, М.: *ROSPEN*.
4. 'Hlobalizatsiini protsesy v konteksti sotsiohumanitarnykh doslidzhen: ukrainskyi vymir (Globalization processes in the context of socio-humanitarian research: ukrainian dimension)', 2015, *За ред. М. Ф. Шмиголя*, Одеса: ONEU, 277 с.
5. Lure, SV., 2004. 'Istoricheskaya etnologiya (Historical ethnology)': Uchebnoe posobie dlya vuzov, М.: *Akademicheskiiy projekt: Gaudeamus*, 624 s.
6. Yushkevych, YS., 2017. 'Transformatsiia aksiosfery ukrainskoi osvity v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv (Transformation of the axiosphere of Ukrainian education in the context of European integration processes)', *Hileia: naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats / Hol. red. V. M. Vashkevych*, К.: *Vydavnytstvo «Hileia»*, Vyp.120 (№5), s.207–210.
7. Whinch, C., 2004. 'Developing Critical Rationality as a Pedagogical Aim', *Journal of Philosophy Education*, Vol.38, №3, p.467–484.

* * *